

JAHON URUHLARI ORALIG'IDA OSIYODAGI ARAB MAMLAKATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15265602>

Ilmiy rahbar

Tojiyev Dostonjon Beknazar o'g'li

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Sharqshunoslik instituti "Xorijiy sharq mamlakatlarining zamonaviy muammolari" bo'limi
tayanch doktoranti*

Orcid id <https://orcid.org/0009-0009-1614-802X>, Tel.: +99894-656-50-31,

e-mail: dostonjontojiyev26@gmail.com

Safaraliyev Abbosxon Asqarali o'g'li

MV TOQQQ Nurobod harbiy qism Madaniyat markazi boshlig'i

Perfect University Ijtimoiy fanlar Tarix

Orcid id: [0009-0007-6007-6524](https://orcid.org/0009-0007-6007-6524) Tel.: +99891 001-99-77,

e-mail: abbosxonsafarov@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada Birinchi jahon urushidan keyingi Yaqin Sharq mintaqasida yuzaga kelgan siyosiy o'zgarishlar, xususan, arab mamlakatlarida Millatlar Ligasi mandati asosida yangi siyosiy tuzilmalar shakllanishi jarayoni tahlil qilinadi. Mandat tizimining vujudga kelishi, uning xalqaro-huquqiy asoslari, Saks-Piko bitimi, Balfur deklaratsiyasi va Sevr shartnomasi kabi muhim hujjatlar doirasida tahlil qilinib, ularning amaliy natijalari, jumladan, Suriya, Livan, Falastin, Iroq va Transiordaniyadagi siyosiy boshqaruv shakllari ochib beriladi. Shuningdek, Buyuk Britaniya va Fransiya o'rtasidagi ziddiyatlar, Falastindagi yahudiy "milliy maskan" masalasining xalqaro miqyosda turlicha talqin qilinishi va sionistlar harakatining roli ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Maqolada mandat tizimi mintaqada milliy mustaqillik harakatlariga qanday ta'sir ko'rsatgani va hozirgi Yaqin Sharq davlatlarining shakllanishiga qanday zamin yaratgani asoslab berilgan.

Kalit so'zlar

Yaqin Sharq, mandat tizimi, Millatlar Ligasi, Saks-Piko bitimi, Balfur deklaratsiyasi, Sevr shartnomasi, Britaniya va Fransiya, Suriya, Livan, Falastin, Transiordaniya, Iroq, Falastin mandati, yahudiy milliy maskani, sionizm, Faysal al-Hashimiy, neft kelishuvi, xalqaro huquq.

АРАБСКИЕ ГОСУДАРСТВА АЗИИ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Аннотация. В данной статье рассматриваются политические изменения, произошедшие на Ближнем Востоке после Первой мировой войны, в частности процесс формирования новых политических образований в арабских странах на основе мандата Лиги Наций. Анализируются предпосылки возникновения мандатной системы, её международно-правовые основы, а также ключевые документы, такие как соглашение Сайкс-Пико, декларация Бальфура и Севрский договор. Показаны практические последствия этих документов, включая формирование систем управления в Сирии, Ливане, Палестине, Ираке и Трансиордании. Особое внимание уделено противоречиям между Великобританией и Францией, интерпретации вопроса о создании еврейского "национального очага" в Палестине на международном уровне, а также роли сионистского движения. В статье обосновано, какое влияние оказала мандатная система на национально-освободительные движения в регионе и как она повлияла на формирование современных государств Ближнего Востока.

Ключевые слова

Ближний Восток, мандатная система, Лига Наций, соглашение Сайкс-Пико, декларация Бальфура, Севрский договор, Великобритания и Франция, Сирия, Ливан, Палестина, Трансиордания, Ирак, мандат на Палестину, еврейский национальный очаг, сионизм, Фейсал аль-Хашими, нефтяное соглашение, международное право.

ARAB STATES OF ASIA IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract

This article examines the political transformations in the Middle East following World War I, particularly the process of forming new political structures in the Arab countries under the League of Nations mandate system. It analyzes the origins of the mandate system, its international legal foundations, and key documents such as the Sykes-Picot Agreement, the Balfour Declaration, and the Treaty of Sèvres. The article outlines the practical consequences of these documents, including the establishment of political administrations in Syria, Lebanon, Palestine, Iraq, and Transjordan. Special attention is given to the tensions between Britain and France, differing international interpretations of the Jewish "national home" in Palestine, and the role of the Zionist movement. The study

substantiates how the mandate system influenced nationalist movements in the region and laid the groundwork for the emergence of modern Middle Eastern states.

Keywords

Middle East, mandate system, League of Nations, Sykes-Picot Agreement, Balfour Declaration, Treaty of Sèvres, Britain and France, Syria, Lebanon, Palestine, Transjordan, Iraq, Palestine Mandate, Jewish national home, Zionism, Faisal al-Hashimi, oil agreement, international law.

Kirish. XX asr boshlarida sodir bo'lgan global geosiyosiy silkinishlar, xususan, Birinchi jahon urushi natijalari dunyoning ko'plab mintaqalarida, jumladan, Yaqin va O'rta Sharqda tub o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Urushda mag'lubiyatga uchragan Usmoniylar imperiyasining parchalanishi natijasida uning tarkibidagi arab viloyatlari mustaqil davlatlar shaklida yuzaga chiqish imkoniyatiga ega bo'ldi. Biroq bu imkoniyatlar mustamlakachilik siyosatini davom ettirgan g'arb davlatlari – Buyuk Britaniya va Fransiya tomonidan cheklab qo'yildi.

1916-yildagi Saks-Piko bitimi va 1917-yilgi Balfur deklaratsiyasi orqali ushbu davlatlar o'z manfaatlarini Yaqin Sharqda ta'minlash uchun arab yerlarini ta'sir zonalariga ajratib oldilar. Urushdan so'ng yuzaga kelgan vaziyatda bu siyosat Millatlar Ligasi orqali “mandat tizimi” shaklida huquqiy tus oldi. Mandat tizimi g'oyaviy jihatdan xalqlarning o'z taqdirini o'zi belgilash prinsipiga zid bo'lmasada, amalda yangi mustamlakachilik shakliga aylanib, sobiq Usmoniy imperiyasi hududlarida siyosiy mustaqillik yo'lidagi harakatlarni cheklab qo'ydi.

Asosiy qism. Birinchi jahon urushining oqibatlaridan biri mag'lubiyatga uchragan Usmoniylar imperiyasining tarkibidan aholisining aksariyati arablar bo'lgan keng hududlarning ajralib chiqishi bo'ldi. Keyinchalik bu yerlarda oltita yangi siyosiy tuzilma vujudga keldi. Ulardan beshtasi – Suriya, Livan, Falastin, Transiordaniya va Iroq – Millatlar Ligasi tomonidan berilgan mandat asosida mos ravishda Fransiya va Buyuk Britaniya boshqaruviga topshirildi. Oltinchi tuzilma – Hijoz esa mustaqil davlat sifatida juda qisqa umr ko'rdi.

Shunday qilib, mandat tizimi Yaqin Sharqning urushdan keyingi xaritasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Bu xarita bugungi kunda mavjud bo'lgan chegara va tuzilmalarga juda yaqin edi. Aynan ushbu tizim bugungi Yaqin Sharq mamlakatlari davlatchiligining asoslarini yaratdi.

Shuni ta'kidlash joizki, Usmoniy imperiyasining arab viloyatlari urush oxiridayoq Antanta davlatlari (asosan britaniyaliklar) tomonidan egallab olingan bo'lsa-da, mandat rejimi rasmiy ravishda 1923-yildan (ko'pchilik hududlar uchun), ayrim hollarda esa 1924-yildan (Iroq uchun) kuchga kirdi.

Bizning vazifamiz – Yaqin Sharq mamlakatlarida mandat tizimi qanday shakllangani jarayonini tahlil qilish, bu jarayonning mintaqaviy voqealar va xalqaro munosabatlar tizimidagi oʻrni bilan bogʻliqligini ochib berishdir.

Bu masalaga doir mahalliy va xorijiy tarixshunoslikda alohida mamlakatlar yoki ayrim yirik davlatlarga bagʻishlangan koʻplab tadqiqotlar mavjud. Biroq, bizga maʼlum boʻlishicha, bu masalani umumiy qamrab olgan keng qamrovli tadqiqot hali mavjud emas.

Yaqin Sharqda mandat tizimining oʻrnatilishi uzoq tarixiy jarayonga ega. Bu jarayon ilk bor 1916-yilda imzolangan, ochiq imperialistik ruhdagi Saks–Piko kelishuvida yuzaga chiqa boshladi. Unda Fransiya va Buyuk Britaniya taʼsir doiralarida "arab davlati yoki shunday davlatlar federatsiyasi" tuzilishi nazarda tutilgan boʻlib, bu "bilvosita" boshqaruv tizimining dastlabki sxemasi edi.

Keyinchalik arab hududlarining tobora koʻproq qismlarini egallab olgan sari, Buyuk Britaniya ushbu hujjatni qayta koʻrib chiqish yoʻliga oʻtdi. Buning yaqqol misollaridan biri 1917-yil noyabrida eʼlon qilingan Balfur deklaratsiyasi boʻlib, unda Falastinda yahudiylar uchun "milliy maskan" tuzish rejasi bayon etilgan edi.

1918-yil yozida Britaniya rahbariyatida yangi yondashuvga ehtiyoj tugʻildi: u xalq orasida mashhur boʻlgan "oʻz taqdirini oʻzi belgilash" tamoyiliga zid boʻlmasligi, ammo urushda gʻalaba qozongan davlatlarning Osiyo va Afrikadagi yangi hududlar ustidan nazoratini taʼminlashi kerak edi. Shundan soʻng "xalqaro hamjamiyat nomidan yirik davlatlar tomonidan ishonchli boshqaruv" gʻoyasi ilgari surila boshlandi.

1918-yil oxiriga kelib, bu gʻoya Millatlar Ligasi mandati shakliga aylantirildi. Uni 1918-yil dekabrda Janubiy Afrikadan boʻlgan siyosatchi Yan Smuts oʻzining "Millatlar Ligasi: amaliy mulohazalar" nomli risolasida asoslab berdi. Eʼtiborlisi shundaki, Smuts bu tizimni aynan Yaqin Sharqda qoʻllash tarafdori edi, biroq uni Janubiy-Gʻarbiy Afrikaga nisbatan qoʻllashga qarshi chiqqan.

Aynan Smuts mandatlarini uch toifaga ajratish gʻoyasini ilgari surdi va bu asosda Millatlar Ligasi Nizomining 22-moddasi shakllantirildi. Bu modda mandat tizimidagi huquq va majburiyatlarni belgilovchi asosiy xalqaro-huquqiy hujjat boʻlib, Millatlar Ligasi faoliyati davomida oʻz ahamiyatini saqlab qoldi. Bu modda toʻqqiz banddan iborat boʻlib, ularning birinchi ikkitasi mandat tizimining "sivilizatsiya vazifasi" sifatidagi axloqiy asoslarini bayon qiladi.

3–6-bandlarda mandat turlarining har biri haqida maʼlumot berilgan. Biz uchun ayniqsa muhim boʻlgan 4-bandda quyidagicha deyilgan:

"Ilgari Usmoniy imperiyasiga tegishli boʻlgan ayrim jamiyatlar shunday rivojlanish bosqichiga yetdiki, ularning mustaqil millatlar sifatida mavjud boʻlishi eʼtirof etilishi mumkin. Biroq bu mustaqillik toʻliq shakllanmagunicha, ularga

ma'muriy maslahat va yordam ko'rsatish zarur. Mazkur jamiyatlarning istaklari mandator tanlanganda birinchi navbatda e'tiborga olinishi kerak."

Shu bilan, sobiq nemis koloniyalaridan farqli ravishda, Yaqin Sharq mamlakatlariga istiqbolda to'liq mustaqillik va'da qilingan edi. Bundan tashqari, ularga kim boshqaruvchi (mandator) bo'lishi borasida so'z huquqi berilishi ham ko'zda tutilgan edi.

Moddaning oxirgi bandlari mandatni amalga oshiruvchi davlatlar va Millatlar Ligasi o'rtasidagi munosabatlarga bag'ishlangan. Mandator davlatlar har yili o'z boshqaruvi ostidagi hududlar haqida Ligaga hisobot topshirishi shart edi. Bu hisobotlarni ko'rib chiqish uchun maxsus komissiya tashkil etilgan bo'lib, u o'z fikr-mulohazalarini Ligaga taqdim qilishi mumkin edi. Millatlar Ligasi Kengashi esa har bir aniq holatda mandatorning "vakolat, nazorat va boshqaruv darajasi"ni belgilab berardi (8-band).

Kelgusi voqealar esa aynan ushbu huquqiy asoslarning turlicha talqin qilinishi bilan chambarchas bog'liq holda kechdi.

1920-yil 25-aprelda San-Remo konferensiyasi mandatlarni rasman taqsimlash to'g'risida qaror qabul qilganida, bu qaror amalda arab Sharqidagi voqelikni e'tibordan chetda qoldirgan holda qabul qilindi. Aslida esa, mandatlar bundan ancha oldin norasmiy ravishda taqsimlab bo'lingan edi. Xususan, 1919-yil sentabr oyidayoq Buyuk Britaniya Suriyadagi har qanday siyosiy ishtirokdan rasman voz kechdi. Natijada, ular Suriya ishlarini Fransiya qarshi kurashgan, ammo Britaniyaga sodiq bo'lgan ittifoqchisi – 1916-yilgi "Arab isyoni" yetakchisi, urush oxirida tashkil etilgan Suriya hukumati rahbari va Damashqda qirol deb e'lon qilingan amir Faysal al-Hashimiyni taqdir ixtiyoriga tashlab qo'ydi. Uning qirollik e'lon qilinishi esa fojiali yakunning tezlashishiga xizmat qildi.

San-Remo konferensiyasida qabul qilingan mandatlar haqidagi rezolyutsiya qisqa bo'lsa-da, u boshqa hujjatlardan ajralmas edi. Bular orasida eng muhimlaridan biri Buyuk Britaniya va Fransiya o'rtasidagi "neft bitimi" bo'lib, u tarixda "Long-Beranje kelishuvi" nomi bilan tanilgan. Ushbu bitimga ko'ra, Mavsil (Mosul) hududidagi neft boyliklarining 75 foizi Britaniyaga, 25 foizi esa Fransiya tegishli bo'lishi belgilandi. Bu ulushlar yoki real neft hajmida, yoki neft kompaniyasining aksiyalari shaklida ifodalanishi mumkin edi. Shu bilan Fransiya urushdan oldin Germaniya egallagan "Turk neft kompaniyasi"dagi ulushga ega bo'ldi.

Yana bir muhim hujjat – Buyuk Britaniya, Fransiya va Italiya o'rtasidagi "Uch tomonlama kelishuv" bo'lib, u bilan Fransiya va Italiya Kichik Osiyoda (ya'ni arab yerlaridan tashqaridagi hududlarda) o'z iqtisodiy ta'sir zonalariga ega bo'lishdi. Bu hududlar ularga urush paytida tuzilgan yashirin bitimlar bilan "kafolatlangan" edi.

Buyuk Britaniya bunday zonalarga ega bo'lmasa-da, bu hujjatning 6-moddasi unga prinsipial ahamiyatga ega bo'ldi. Unga ko'ra, sobiq Usmoniy imperiyasidan ajratilgan va tinchlik shartnomasi asosida mandat tizimiga berilgan hududlarda mandatar davlat boshqa taraflarga nisbatan ham o'z zonalaridagi huquq va imtiyozlarga ega bo'ladi.

Amaliy jihatdan bu, boshqa davlatlar "begona" mandatli hududlarda iqtisodiy faoliyat yuritmasligi kerakligini anglatardi. Garchi Millatlar Ligasi Ustaviga ko'ra, "A guruhi"dagi mandat hududlarida "ochiq eshiklar siyosati" e'lon qilingan bo'lsa-da, bu prinsip buzilgan edi.

Uchinchi muhim hujjat – Sevr tinchlik shartnomasi bo'lib, u nafaqat urushdagi mag'lub Usmoniy imperiyasi bilan tinchlik bitimi, balki g'oliblar o'rtasidagi kelishuv ham edi. Shartnomaning 94-moddasida Suriya va Mesopotamiya mandatli hududlar deb e'lon qilinib, ularning "mustaqil davlatlar sifatida tan olinishi" ehtimoliy shaklda tilga olinadi. 95-moddada esa Falastin masalasi tilga olinadi, ammo u yerda bunday "mustaqillik" iborasi yo'q. Buning o'rniga, Balfur deklaratsiyasining matni aynan takrorlanib, uni xalqaro-huquqiy hujjat maqomiga ko'taradi.

96-modda mandat shartlari asosiy ittifoqchi davlatlar tomonidan tuziladi va Millatlar Ligasi Kengashiga tasdiqlash uchun taqdim etiladi, deya belgilaydi. Bu esa, 22-moddaning 8-paragrafida ko'zda tutilgan tartibga – ya'ni mandat shartlarini bevosita Liga Kengashi belgilashi kerakligiga zid edi. Bunday vakolatlar o'zlashtirilishi, ehtimol, AQSh Ligada qolganida yuz bermas edi. Endilikda esa Buyuk Britaniya va Fransiya o'zlariga o'zlari qaysi cheklov va majburiyatlarni belgilashni hal qilishlari kerak edi.

Xuddi shu 96-modda asosida Falastin mandati uchun (ya'ni Buyuk Britaniya) maxsus komissiya tayinlash talabi ham ilgari surilgan edi. Bu komissiya Falastindagi barcha diniy jamoalar o'rtasidagi nizolar va da'volarni ko'rib chiqishi kerak edi. Uning tarkibi barcha mavjud diniy manfaatlarni inobatga olgan holda shakllantirilishi, rais esa Millatlar Ligasi Kengashi tomonidan tayinlanishi belgilangan edi.

Bu davrda yuzaga kelgan bir qator omillar mandat tizimi manzarasini ancha "xira"lashtirgan edi. Avvalo, fransuzlar amalda faqat amir Faysal boshqargan sobiq hududlarning shimoliy qismini (ya'ni hozirgi Suriya va Livanning bir qismini) nazoratga ola bildilar. Janubiy qism – keyinchalik Transiordaniya deb ataladigan hudud esa Buyuk Britaniyaning ta'sir doirasi deb e'lon qilingan bo'lsa-da, amalda "hech kimga tegishli bo'lmagan yer" sifatida qolayotgan, Damashqdan qochgan suriyalik millatchilar uchun boshpana bo'lib xizmat qilayotgan edi.

Ikkinchidan, Sevr tinchlik shartnomasi deyarli darhol o'zining amalda ishlamasligini ko'rsatdi. Shartnomani imzolagan Usmoniy imperiyasi hukumati allaqachon mamlakatda haqiqiy hokimiyatga ega emas edi. Aksincha, Anqarada Mustafo Kamol posho (Atatürk) boshchiligidagi Turkiya Buyuk Millat Majlisi mavjud bo'lib, u mazkur shartnomani rad etgan edi. Bu esa mandat tizimining xalqaro legitimligini shubha ostiga qo'yar edi.

Uchinchidan, 1920-yil iyul oyida ****Mesopotamiya (Iroq)****da britan mustamlakachiligiga qarshi keng ko'lamli, ammo tartibsiz qo'zg'olon boshlandi. Bu isyonni bostirish uchun to'laqonli harbiy harakatlar, jumladan, harbiy aviatsiyadan foydalanish zarur edi.

Shu murakkab vaziyatda ham London va Parijdagi diplomatlar mandat tizimini huquqiy jihatdan rasmiylashtirish ishlariga kirishdilar. Ularning oldida ikki asosiy vazifa turardi:

O'z mandatlari uchun huquqiy asoslar ishlab chiqish va ularni Millatlar Ligasi Kengashidan o'tkazish.

Ligaga a'zo bo'lmagan bo'lsa-da, Antanta ittifoqchilari uchun muhim hamkor bo'lgan AQSh tomonidan bu yangi tartibot tan olinishiga erishish.

Ko'p o'tmay mutaxassislar uchta mandat matnini tayyorlash ishlarini boshladilar:

- biri Fransiya uchun (Suriya va Livan bo'yicha),
- ikki mandat Britaniya uchun (Palestina va Mesopotamiya bo'yicha).

Britaniya va Fransiya ushbu matnlarni birgalikda, kelishilgan holda ishlab chiqishga harakat qildilar, chunki turlicha talqinlarga yo'l qo'yish istalmagan edi.

Shu bilan birga, Parijda Fransiya va Britaniya Tashqi ishlar vazirliklari vakillari – F. Bertelo va R. Vansittart o'rtasida mandat hududlarini, ayniqsa, Falastinning shimoliy chegaralarini aniq belgilash bo'yicha muzokaralar olib borildi. Aynan mana shu masala eng keskin tortishuvlarga sabab bo'ldi.

Endi esa biz mandat "xartiyalari" – ya'ni davlatlar-mandatlarning huquq va majburiyatlarini aniqlab beruvchi hujjatlar tayyorlanishi tarixiga va ularning mazmuniga e'tibor qaratamiz. Urush tugaganidan beri butunlay Britaniya qo'shinlari tomonidan egallab olingan Falastin Buyuk Britaniyaning mintaqadagi eng mustahkam tayanch nuqtasiga aylangan edi. Shunga qaramay, aynan Falastinning xalqaro-huquqiy maqomini aniqlash 1920-yilda eng ko'p bahs va murakkabliklarga sabab bo'ldi.

Asosiy muammo shundan iborat ediki, "yahudiylar uchun milliy maskan" degan iboraning mazmuni turlicha talqin qilinar edi. Mandat matni ushbu tushunchaning aniq-huquqiy mazmunini belgilab berishi lozim edi. Biroq bu boradagi qarashlar mutlaqo qarama-qarshi edi.

Sionistik tashkilot, xususan, uning rahbari Xaym Veytsman, Falastin bo'yicha o'z niyatini yashirmasdi: Britaniya mandati soyasida keng ko'lamli yahudiy immigratsiyasini amalga oshirib, bu hududda yahudiy davlati barpo etish. Hatto 1919-yilgi Parij tinchlik konferensiyasida sionistlar Falastin mandati uchun o'z loyihalarini taqdim etgan edilar.

Ular tayyorlagan mandat loyihasiga ko'ra:

Davlatlar yahudiy xalqining Falastin ustidan "tarixiy huquqlarini" tan olishi kerak edi;

Falastinni "avtonom hudud"ga aylantirish yo'lida harakat qilinishi kerak edi;

Mandatni bajaruvchi davlat yahudiylar immigratsiyasini qo'llab-quvvatlashi va barcha iqtisodiy loyihalarda yahudiy kengashi bilan hamkorlik qilishi, unga ustuvor mavqe berishi zarur edi.

Xulosa. XX asr boshida Yaqin Sharqda yuzaga kelgan siyosiy jarayonlar, ayniqsa Birinchi jahon urushidan keyingi davrda joriy etilgan mandat tizimi, mintaqadagi arab xalqlari taqdirini belgilashda hal qiluvchi rol o'ynadi. Mandat tizimi rasmiy jihatdan xalqlarning siyosiy rivojlanishiga ko'maklashish maqsadini ko'zlagan bo'lsa-da, amalda Buyuk Britaniya va Fransiya tomonidan mustamlakachilik shaklining yangi ko'rinishiga aylantirildi. Saks-Piko bitimi, Balfur deklaratsiyasi, Sevr shartnomasi va San-Remo konferensiyasi orqali arab mamlakatlari hududiy jihatdan taqsimlandi, ularning mustaqil ravishda siyosiy rivojlanish yo'liga chiqish imkoniyatlari cheklab qo'yildi.

Xususan, Suriya va Livan Fransiya, Falastin, Iroq va Transiordaniya esa Britaniya ta'siri ostida qoldi. Hijoz qisqa muddat mustaqil davlat sifatida mavjud bo'ldi, biroq u ham uzoq umr ko'ra olmadi. Falastin masalasida sionistik harakatlar va Balfur deklaratsiyasiga tayanilgan siyosat mintaqada uzoq davom etuvchi keskinlik va ziddiyatlar uchun zamin yaratdi.

Yuqorida tahlil qilingan jarayonlar shuni ko'rsatadiki, mandat tizimi va unga asos bo'lgan xalqaro bitimlar mintaqada bugungi kungacha davom etayotgan geosiyosiy muammolar va davlatlararo nizolarning ildizlaridan birini tashkil etadi. Shuningdek, bu tizim arab mamlakatlarining mustaqillikka erishish yo'lidagi kurashlarini murakkablashtirgan, ularning siyosiy taraqqiyotini kechiktirgan muhim omillardan biri bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Clayton G.F. An Arabian Diary. – Barcheley – Los Angeles: 1969. – P. 270–279.

2. Kostner J. Britain and the Northern Frontier of the Saudi State, 1922–1925. // In: The Great Powers in the Middle East. 1919–1939. – New York – London: 1988. – P. 29–46.
3. Foreign Relations of the United States (FRUS). 1920, Vol. 2. – P. 676–678.
4. FRUS, 1921, Vol. 2. Hughes to Harvey, 4 August 1921. – P. 107–108; – P. 120–121.
5. FRUS, 1923, Vol. 2. Poincaré to Herrick, 10 February 1923. – P. 4–6.
6. FRUS, 1924, Vol. 2. – P. 738–746.
7. FRUS, 1924, Vol. 1. – P. 212–222.
8. Great Britain. Parliament. Parliamentary Debates. House of Commons, Series 5, Vol. 163. – London, 1923. – Columns 1597–1600.
9. Documenti Diplomatici Italiani, Serie 7, Vol. 2, № 412. Mussolini a Avezzana e della Toretta, 30 September 1923. – P. 269.
10. Pic P. Syrie et Palestine: Mandats français et anglais dans le Proche-Orient. – Paris: 1924.
11. National Archives. Cabinet Papers, NA CP 24/138. Mandates for Palestine and Syria. Provisional Minutes of a Private Meeting of the Council of the League of Nations, 19 July 1922. – P. 59–70.
12. Note by Secretary, Cabinet. – P. 139–142.